

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

О. О. Стрижак

Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця
просп. Науки, 9-А, м. Харків, 61166, Україна. E-mail: elle@lenta.ru

Пропонується використання підходу, орієнтованого на створення й забезпечення інституціональних умов розвитку людини у широкому розумінні, реалізації здобутих навичок та знань. Обґрунтовано необхідність та з'ясовані можливості використання інституціонального підходу до дослідження питань людського розвитку. Узагальнено та отримали подальший розвиток теоретичні підходи щодо формулювання категорії «інституціональне середовище», визначено його ключові характеристики, виокремлено у складі інституціонального середовища інститути-правила, інститути-організації та інститути-механізми. Проаналізовано стан інституціонального середовища в Україні на основі показників ефективності державного управління. Визначено сутність та склад інституціонального середовища людського розвитку, обґрунтовано підхід до визначення інституціональних умов та впливу інститутів-стимуляторів та інститутів-дестимуляторів на людський розвиток.

Ключові слова: інституціональне середовище, людський розвиток, інституціональне середовище людського розвитку, інститути-стимулятори людського розвитку, інститути-дестимулятори людського розвитку.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СРЕДЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Е. О. Стрижак

Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця
просп. Науки, 9-А, г. Харьков, 61166, Украина. E-mail: elle@lenta.ru

Предлагается использование подхода, ориентированного на создание и обеспечение институциональных условий развития человека в широком смысле, реализации полученных навыков и знаний. Обоснована необходимость и выяснены возможности использования институционального подхода к исследованию вопросов человеческого развития. Обобщены и получили дальнейшее развитие теоретические подходы к формулированию категории «институциональная среда», определены ее ключевые характеристики, выделены в составе институциональной среды институты-правила, институты-организации и институты-механизмы. Проанализировано состояние институциональной среды в Украине на основе показателей эффективности государственного управления. Определена сущность и состав институциональной среды человеческого развития, обоснован подход к определению институциональных условий и влияния институтов-стимуляторов и институтов-дестимуляторов на человеческое развитие.

Ключевые слова: институциональная среда, развитие общества, институциональная среда человеческого развития, институты-стимуляторы человеческого развития, институты-дестимуляторы человеческого развития.

АКТУАЛЬНІСТЬ РОБОТИ. На теперішній час в умовах загострення конкурентної боротьби на світових ринках траєкторія розвитку держави прямим чином залежить від її можливостей забезпечити технологічний базис створення інноваційних наукоємних продуктів та провідних технологій, що, в свою чергу, потребує кваліфікованої та освіченої робочої сили, створення умов для людського розвитку, відповідних вкладень у людський капітал тощо. Необхідність підвищення якості людського капіталу та його позитивний вплив на економічний розвиток доведена науковцями шляхом аналізу емпіричних даних та показників. Як зазначається [1], вкладення у людський капітал нації - навички та здібності, які належать людям і продуктивно використовуються - можуть бути більш важливим фактором, що визначає її довгостроковий економічний успіх, ніж практично будь-який інший ресурс. Цей ресурс має інвестуватися і використовуватися ефективно для того, щоб отримувати доходи як особами, так і економікою в цілому. Крім того, незважаючи на високий рівень безробіття у багатьох країнах, світова економіка вступає в епоху дефіциту талантів, що перешкоджатиме економічному зростанню у всьому світі, якщо залишити це поза увагою. Розуміння і вирішення завдань, пов'язаних з людським капіталом,

має основоположне значення для короткострокової стабільності, а також довгострокового зростання, процвітання і конкурентоспроможності націй. Очевидно, що інвестиції в людину та її розвиток є передумовою забезпечення економічного зростання країни в довгостроковій перспективі. Це підтверджується розрахунками Г. С. Беккера, Ф. Махлупа та ін., які свідчать, що вкладення у людину дають віддачу, навіть більшу, ніж вкладення у фізичні активи. Отже, необхідність інвестування у розвиток людини та її спроможності задля забезпечення основи для сталого економічного зростання не викликає сумнівів. Однак слід звернути увагу на те, що часто витрати держави у розвиток людини не окупаються, якщо не створене відповідне інституціональне забезпечення для реалізації отриманих нею знань та навичок.

З огляду на це виникає питання відповідності ототожнення знань, навичок, спроможностей, якими володіє людина, з людським капіталом, оскільки особа, яка має хорошу освіту, досвід роботи, знання, кваліфікацію, гарний стан здоров'я, але є безробітною через незалежні від неї причини, у силу того, що так склалися несприятливі інституціональні умови, не використовує свої спроможності. В даному випадку, на наш погляд, мова йде скоріше про людський потенціал, оскільки величина людського

капіталу такої особи на даний момент часу буде мати негативну величину, тому що її незадіяний людський потенціал не тільки не приносить доходу, а й потребує соціальних виплат у вигляді допомоги по безробіттю, субсидій, інших видів соціальної допомоги. Отже, людські знання та навички набувають властивостей капіталу лише при їх продуктивному застосуванні у виробничих процесах. Як слушно зауважує Капелюшніков Р. І., природно вважати, що людський капітал здатний здійснювати позитивний вплив на темпи і якість економічного зростання не сам по собі, а лише за умови його ефективного використання. Вкладення в людський капітал, що «простоює», є скоріше вирахуванням з добробуту суспільства, ніж джерелом його збільшення. З цієї точки зору критично важливе значення має питання, в якій мірі накопичений людський капітал - і перш за все та його частина, що виробляється системою освіти, - відповідає потребам економіки. Інакше кажучи, в якій мірі «пропозиція» людського капіталу з боку системи освіти відповідає «попиту» на нього з боку ринку праці? [2]. Повною мірою реалізація людського капіталу можлива лише за сприятливого соціально-економічного оточення. Людина є не тільки носієм знань та спроможностей, які можуть приносити дохід, але й особистістю, потенціал якої розкривається повною мірою при створенні відповідних умов. Зважаючи на вищенаведене, необхідно зосередити увагу не тільки на питаннях інвестування у людський капітал, але й на створенні й забезпеченні інституціональних умов реалізації здобутих навичок та знань, розвиткові людини у широкому розумінні.

Сучасне соціально-економічне становище в Україні характеризується значною політичною та економічною нестабільністю, стрімким падінням рівня життя населення, збільшенням соціальної напруги тощо. Як зазначено в Доповіді про торгівлю та розвиток, в Україні проблеми з платіжним балансом поглиблювалися політичними конфліктами. Різне знецінення валюти і інфляція послаблювали внутрішній попит та поглиблювали рецесію в економіці... У дуже небезпечній ситуації опинилася сьогодні Україна: падіння доходів, знецінення валюти і накопичення непосильного боргу роблять цілком реальною можливість дефолту [3]. На нашу думку, передумови вирішення економічних проблем повинні полягати насамперед у пошуку шляхів і методів інституціональної стабілізації, дослідженні інституціонального середовища соціально-економічної взаємодії. Особливістю інституціонального підходу щодо дослідження людини в соціально-економічній системі є те, що вона розглядається не ізольовано, а в контексті тих умов, в яких здійснює свою діяльність.

Інституціональне середовище визначає умови здійснення взаємодії в соціально-економічній системі і має вплив на поведінку агентів. В останні роки аналіз інституціонального середовища привертає увагу багатьох науковців. Слід відмітити, що категорія інституціонального середовища стосовно окремих сфер суспільства досліджена досить докладно. Однак, незважаючи на значні наукові досяг-

нення дослідження інституціонального середовища та інституціональних умов функціонування окремих сфер та секторів економіки й отримані здобутки в цій предметній галузі, деякі питання дослідження інституціонального середовища людського розвитку потребують подальшого опрацювання.

Вагомий внесок у дослідження проблем інституціонального забезпечення розвитку людського чинника перехідної економіки зроблено вітчизняними науковцями. Так, Бузько І. Р. визначено вплив інституційних реформ на організаційно-економічні механізми регулювання регіонального розвитку [4], Король С. висвітлено особливості застосування інституційного підходу для аналізу та характеристики складових соціально відповідальної діяльності компаній [5], Пустовійтом Р. Ф. розглянуто проблеми у сфері інституційного середовища розвитку людського потенціалу в Україні [6], Брюховецькою Н. Ю. проаналізовано стан інституціонального середовища в Україні, його вплив на розвиток людського капіталу [7]. Разом з тим, невирішеними залишаються питання визначення складу інститутів, які формують інституціональне середовище людського розвитку, внесок та оцінка впливу інститутів на людський розвиток тощо.

Мета роботи – визначення можливостей застосування інституціонального підходу щодо дослідження середовища людської діяльності, узагальнення та розвиток теоретичних підходів щодо формулювання категорії «інституціональне середовище», з'ясування сутності та визначення складу інституціонального середовища людського розвитку.

МАТЕРІАЛ І РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ.

Підвищення наукового інтересу до визначення інституціональних основ функціонування соціально-економічної системи обумовлено в першу чергу певною обмеженістю апарату неокласичної теорії пояснити особливості поведінки суб'єктів економічної діяльності в процесі здійснення ринкових трансакцій. Певним чином це пояснюється неможливістю використання суто економічного підходу до аналізу людської діяльності, оскільки вона відбувається в рамках певних соціальних умов ті інституціональних обмежень, а в процесі ринкового обміну людина керується не лише економічними мотивами. Саме тому дослідження інституціональних засад та умов середовища, де здійснюється як економічна, так і соціальна взаємодія, заслуговує на особливу увагу. Інституціональне середовище в цілому, а також інститути та правила, які його формують, створює умови функціонування та розвитку для суб'єктів соціально-економічної системи, а також задає вектор інституціональної динаміки, впливає на якість інституціональних процесів, які в ній відбуваються.

Дослідження інституціонального середовища є відносно новим напрямком економічних досліджень, але останнім часом привертає все більшу увагу науковців, що пов'язане з актуалізацією питань інституціонального забезпечення соціально-економічних процесів. Основні підходи до визначення сутності інституціонального середовища подано в табл. 1.

Таблиця 1 – Наукові підходи до визначення сутності інституціонального середовища

Автор, рік	Визначення
Девіс Л. (Davis L.), 1971	Сукупність основоположних політичних, соціальних і правових базових правил, які утворюють базис для виробництва, обміну і розподілу. Правила, які регулюють вибори, права власності, а також умови договору є прикладами типу основних правил, які становлять економічне середовище [8].
Уільмсон О. І., 1985	Правила гри, що визначають контекст, в якому здійснюється економічна діяльність. Базові політичні, соціальні та правові норми утворюють основу виробництва, обміну і розподілу [9].
Шастітко А. Є., 1999	Один з найважливіших компонентів інституційної матриці, яка обрамляє процес розміщення обмежених ресурсів, а також виявлення нових можливостей використання існуючих ресурсів і створення нових ресурсів [10].
Рао П. К., 2003	Правила взаємодії та їх обмеження, специфіковані основними інституціями й їх структурами управління на макrorівні, які впливають на взаємодію на мікрорівні, а також інституційні механізми [11].
Аузан А. А., 2005	Сукупність основоположних соціальних, політичних і юридичних правил, що визначають рамки для встановлення інституційних угод [12].
Степанова О. А., 2009	сукупність і правил, і організацій, і механізм реалізації обмежень, які регулюють поведінку економічних агентів, їх взаємозв'язків [13].
Шапкін В. В., 2011	«Сукупність діючих в суспільстві інститутів», що «утворює обмежувальні суспільні рамки для прийняття індивідуальних рішень, задає систему позитивних і негативних стимулів, спрямовуючи діяльність людей у певне русло» [14].
Савицька Н. Л., 2012	Субординована та комплементарна система інститутів як норм та правил матеріальної та духовної сфер суспільного виробництва, у яких вони формуються [15, с. 161].
Губін В. А., 2012	Сукупність формальних (конституції, закони, адміністративні акти, судові прецеденти) і неформальних норм (традиції, звичаї, звички і всякого роду соціальні та соціально-психологічні умовності), а також механізм, що забезпечує дотримання даних норм (суди, поліція і тому подібні установи) [16].
Сгорова А. А., 2012	Сукупність формальних і неформальних інститутів, які діють в даний момент і визначають основні напрямки розвитку суспільства [17]
Сльозко Т. М., 2012	Набір формальних і неформальних інститутів (правил і норм, моральних і етичних принципів) регулювання економічних взаємовідносин й організації (інституції), які й здійснюють виконання цих норм і правил [18].
Турчіна С. Г., 2012	Комплекс інститутів правового, фінансового і соціального характеру, що забезпечують інноваційні процеси і національні корені, традиції, політичні та культурні особливості [19].
Афанас'єва О. К., 2013	Комплекс інституційних утворень (елементів, факторів і умов), що створюють реальну можливість досягнення бажаних станів системи [20].
Литвиненко Н. І., 2015	Сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених соціокультурних, політичних і правових інститутів, які впливають на характер економічної діяльності людей та формування стійких структур їх взаємодії у межах соціально-економічної системи [21].

Як видно із табл. 1, всі визначення інституціонального середовища тією чи іншою мірою є похідними від вже класичного формулювання Девіса-Норта. Тобто, інституціональну систему складають правила, які у сукупності утворюють основу для виробництва, розподілу та людської діяльності. При цьому відмічається, що інституціональне середовище впливає на можливість використання ресурсів (Шастітко), взаємодію на мікрорівні (Рао), рамки для встановлення інституціональних угод (Аузан), досягнення обмежувальні суспільні рамки (Шапкін). Окрім правил, до складу інституціональної системи відносять: інституціональні механізми (Рао), механізми дотримання норм (Губін), механізми реалізації обмежень (Степанова), організації, які забезпечують дотримання норм (Сльозко). Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, виділимо ключові характеристики інституціонального середовища: 1) інституціональне середовище є сукупністю інститутів (норм та правил), як формальних, так і неформальних; 2) ця сукупність інститу-

тив утворює базис для функціонування та розвитку суб'єктів економічної діяльності; 3) крім функції забезпечення, інституціональне середовище виконує функції контролю, обмеження та регулювання економічної діяльності шляхом наявності інститутів-механізмів й контролюючих організацій та передбачає накладання санкцій за невиконання чи неналежне виконання норм; 4) норми та правила як складові інституціонального середовища регулюють взаємовідносини та взаємодіяльність всіх суб'єктів соціально-економічної системи.

На наш погляд, інституціональне середовище – це сукупність формальних та неформальних соціальних, економічних, політичних та технологічних інститутів, які в сукупності забезпечують функціонування соціально-економічної системи. Окрім цього, нам представляється доцільним виокремити у складі інституціонального середовища інститути-правила, інститути-організації та інститути-механізми. (рис. 1).

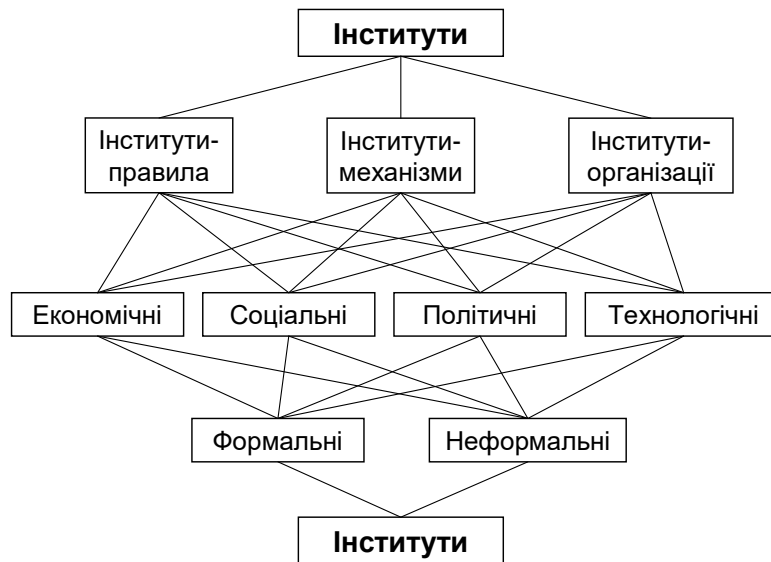

Рисунок 1 – Концептуальна схема інституціонального середовища

До соціальних інститутів відносяться інститут культури, охорони здоров'я, освіти, суспільні цінності, менталітет, релігія, грамотність, суспільна думка, ідеологія, традиції, мода та ін. Економічні інститути регулюють насамперед економічні відносини, які склалися у суспільстві, до них відносяться підприємництво, ринки ресурсів та факторів виробництва, право власності на ресурси, механізм регулювання економіки, фіскальна та монетарна політика, корупція тощо. Політичні інститути включають перш за все владу та управління, процедури видачі дозволів та ліцензій, а також Конституцію, кодекси, закони, укази, підзаконні акти, постанови, розпорядження та ін. Технологічні інститути представлено НТП, інноваційною діяльністю, венчурними фондами, технологіями тощо.

Стан інституціонального середовища в країні можна оцінити за всесвітніми показниками ефективності державного управління в усьому світі *Worldwide Governance Indicators (WGI)*, розрахунок яких здійснюється Всесвітнім банком за методикою Кауфмана Д. (Kaufmann D.), Крея А. (Kraay A.), Маструцці М. (Mastruzzi M.) [22].

Показники охоплюють шість аспектів управління:

1. Право голосу і підзвітність (*Voice and Accountability (VA)*) – відображає міру сприйняття громадянами країни можливості брати участь у виборі свого уряду, а також свободу вираження, свободу асоціацій і вільних засобів масової інформації.

2. Політична стабільність і відсутність насильства / тероризму (*Political Stability and Absence of Violence / Terrorism (PV)*) – відображає уявлення про ймовірність того, що уряд буде дестабілізовано або повалено неконституційними методами або із застосуванням насильства, в тому числі і політично мотивованого насильства і тероризму.

3. Ефективність роботи уряду (*Government Effectiveness (GE)*) – відображає сприйняття якості суспільних послуг, якість державної служби та ступінь її незалежності від політичного тиску, якість розробки і реалізації політики, а також довіру до проведення урядом такої політики.

4. Якість регулювання (*Regulatory Quality (RQ)*) – відображає сприйняття здатності уряду розробляти і здійснювати обґрунтовану політику і нормативні акти, які регулюють і стимулюють розвиток приватного сектора.

5. Верховенство права (*Rule of Law (RL)*) – відображає думку про те, наскільки агенти мають довіру і дотримуються правил суспільства, зокрема, якість виконання договірних зобов'язань, майнових прав, поліції та судів, а також ймовірність злочинності та насильства.

6. Боротьба з корупцією (*Control of Corruption (CC)*) – відображає уявлення про ступінь, якою державна влада здійснюється з метою особистої вигоди, в тому числі дрібних і великих форм корупції, а також «захоплення» держави з боку еліт і приватних інтересів [22].

Показники приймають значення в діапазоні від -2,5 до 2,5, де більше значення показнику відбиває більше ефективне управління. Показники засновано на декількох сотнях окремих змінних сприйняття управління, отриманих з 35 окремих джерел даних з 33 різних організацій з усього світу. Вони охоплюють 212 країн і територій за 1996, 1998, 2000, і щорічно за 2002-2014 рр.

На рис. 2 представлено динаміку показників якості державного управління в Україні, 1996-2014 р.р.

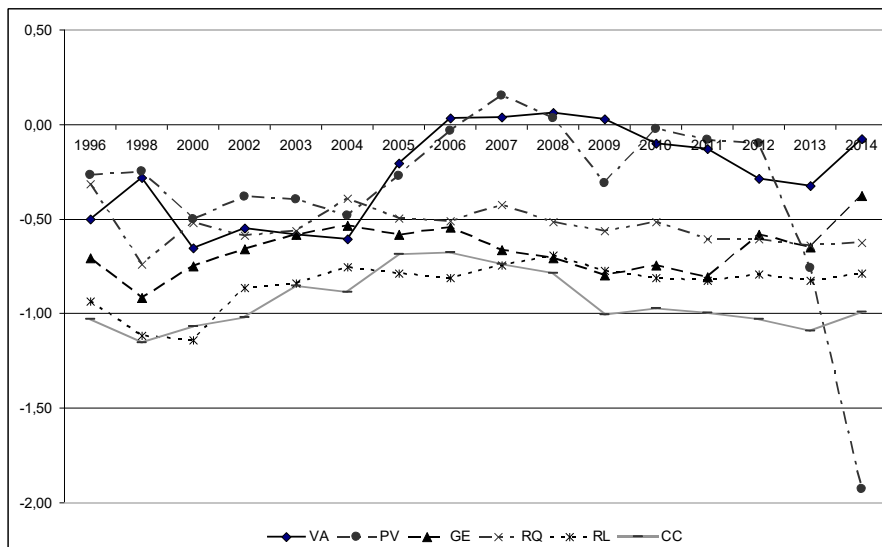

Рисунок 2 – Динаміка показників якості державного управління в Україні, 1996–2014 р.р.

Як видно з рис. 2, стан показників якості державного управління в Україні за всі роки незалежності не можна вважати задовільним, майже всі індикатори якості держуправління мають негативне значення протягом всього періоду спостережень, що свідчить про низьку якість інституціонального середовища в країні.

Низька якість інституціонального середовища негативно впливає на всі сфери життєдіяльності суспільства і свідчить про високий рівень корупції, низьку довіру до уряду, неправові засоби ведення справ, політичну нестабільність тощо. Несприятливий стан інституціонального середовища негативно позначається на якості всіх сфер суспільства та людського розвитку зокрема. Досліджуючи інституціональні засади сфери людського розвитку Путовіт Р. Ф. зазначає, що інституційне середовище – де, власне, відбувається інституційне забезпечення умов людського розвитку – визначають як формальні й неформальні правила поведінки та взаємодії суб'єктів економічного та суспільного процесів на макро- та на мікрорівні, спрямовані на: створення умов для максимального і повного задоволення матеріальних та духовних потреб людини, розширення її можливостей щодо тривалого і здорового життя, отримання належного рівня освіти та заробітної плати, що забезпечують гідне буття. Іншими словами – це фундаментальні політичні, соціальні та юридичні правила, в рамках яких відбуваються процеси відтворення та реалізації людського потенціалу [6].

На наш погляд, інституціональне середовище людського розвитку включає:

1) інститути-правила, які встановлюють умови людського діяльності, регулюють та обмежують взаємодію. До таких інститутів відносяться інститути власності, влади, управління, культури, довіри, звичаї, менталітет, традиції, релігія тощо.

2) інститути-організації, які безпосереднього забезпечують умови людського розвитку та є активними учасниками взаємодії на макрорівні, а також можуть змінювати правила цієї взаємодії шляхом підписання угод та формалізації таким чином норм та

правил взаємодії. До таких інститутів, зокрема відносяться ООН, МБРР, ЮНІСЕФ, МОП та ін.

3) інститути-механізми, які підтримують виконання норм та правил, а також мають можливість застосування відповідних санкцій за невиконання чи неналежне виконання зазначених норм. Вони включають інститути судової системи, інститут суспільного осуду та ін.

Інститути-організації функціонують в рамках тих умов і обмежень, які задають інститути-правила. При цьому інститути-організації можуть змінювати інститути-правила - так, наприклад, формування ЗМІ моди на здоровий спосіб життя шляхом реклами призводить до позитивного ефекту, в той же час як пропаганда куріння і вживання алкоголю – до негативного, що відповідно призводить до формування певної культури споживання тих чи інших товарів.

Отже, в складі інституційного середовища слід виділити як інститути розвитку економічної системи, так і інститути-дестимулятори, які «гальмують» або обмежують розвиток. Сукупність інститутів і їх якість задають вектор спрямованості розвитку або регресу соціально-економічної системи. Переважання інститутів дестимуляторів над інститутами-стимуляторами розвитку призводить до регресу соціально-економічної системи суспільства.

Інститути-стимулятори людського розвитку - формальні і неформальні норми і правила, що забезпечують і підтримують прогрес в області людського розвитку.

Інститути-дестимулятори людського розвитку - формальні і неформальні норми і правила, що призводять до регресу в області людського розвитку.

Будь-який інститут як сукупність норм може бути як стимулятором, так і дестимулятором людського розвитку, в залежності від ступеня переважання в ньому стимулюючих чи деструктивних характеристик відповідно. В наведеному вище прикладі інститут ЗМІ може виступати як стимулятором, так і дестимулятором людського розвитку в залежності від змісту рекламних роликів. При цьому слід зазначити, що якщо інститут-дестимулятор переважає за

своєю дією інститут-стимулятор протягом тривалого періоду, то з часом він трансформується у інституціональну пастку – «неефективний, але стійкий інститут, чи норму поведінки» [23]. Згодом інституціональні пастки здійснюють деструктивний вплив на розвиток соціально-економічної системи.

Інститути людського розвитку, які в залежності від характеристик, що переважають, можуть бути як стимуляторами, так і де стимуляторами людського розвитку, подано у табл. 2.

Таблиця 2 – Основні характеристики інститутів-стимуляторів та інститутів-дестимуляторів людського розвитку

Інститути-стимулятори (<i>переважаючі характеристики</i>)	Інститути-дестимулятори (<i>переважаючі характеристики</i>)
Інститут доходу	
<i>Справедливий розподіл доходу</i>	<i>Несправедливий розподіл доходу</i>
Рівність можливостей, соціальна стабільність	Збільшення нерівності, зростання соціальної напруженості, висока питома вага тіньового сектора
Інститут влади	
<i>Відкриті конкурси і представницька демократія</i>	<i>Сімейно-кланові зв'язки, кумівство, формальна демократія</i>
Можливості для компетентних й освічених представників брати участь у виборах і реалізувати інтереси виборців	«Закриті» олігархічно-кланові владні структури, які реалізують свої корисливі інтереси на шкоду інтересам виборців
Інститут оподаткування	
<i>Невисокі ставки, прогресивна шкала</i>	<i>Високі ставки, пропорційна система</i>
Більший рівень реальної заробітної плати, підвищення якості життя, стимули до ведення бізнесу, підвищення інвестиційної привабливості та збільшення платоспроможного попиту	Приховування доходів, бартер, зростання тіньового сектора, «зарплата в конвертах», виведення коштів в офшори, падіння рівня життя населення і погіршення інвестиційного клімату
Інститут освіти	
<i>Висока якість, відповідність потребам ринку</i>	<i>Низька якість, невідповідність потребам ринку</i>
Збільшення рівня доходів, підвищення рівня і якості життя, продуктивна зайнятість	Нереалізований людський потенціал, низька окупність інвестиції в освіту, некваліфікована робоча сила, низький рівень доходу, безробіття, зростання соціальних витрат
Інститут охорони здоров'я	
<i>Висока якість медичних послуг</i>	<i>Низька якість медичних послуг</i>
Підвищення тривалості життя, збільшення чисельності працездатного населення	Зниження тривалості життя, погіршення стану здоров'я населення
Інститут державного управління	
<i>Ефективне управління</i>	<i>Неефективне управління</i>
Високий ступінь контролю з боку громадян, зменшення часу і витрат на ведення бізнесу, зростання доходів та підвищення інвестиційної привабливості	Високі витрати на утримання держапарату, підвищення адміністративних бар'єрів, збільшення часу оформлення угод, зростання бюрократії і хабарів
Інститут соціальних трансфертів	
<i>Ефективна система, допомога реально нужденним</i>	<i>Відсутність єдиного реєстру виплат і контролю системи</i>
Підвищення рівня і якості життя всіх верст населення, забезпечення високих соціальних стандартів	Неконтрольовані, дубльовані виплати, зловживання, зростання числа фіктивних нужденних, непряме стимулювання дармоїдства
Інститут розподілу	
<i>Висока частка витрат ВВП на підтримку високотехнологічних наукомістких галузей</i>	<i>Висока частка витрат ВВП на підтримку неконкурентоспроможних галузей з низькою доданою вартістю</i>
Реалізація стратегії «прориву», зростання доходів у довгостроковій перспективі	Деіндустріалізація економіки, місце на периферії світового господарства
Інститут НТП	
<i>Високий рівень впровадження інновацій</i>	<i>Низький рівень впровадження інновацій</i>
Підвищення продуктивності праці і зростання його оплати, відповідно зростання рівня і якості життя, збільшення податкових надходжень до бюджету	Неконкурентоспроможність виробництва і національної економіки, зниження рівня оплати праці, «витік мізків», зниження обсягів податкових надходжень до бюджету

Всі інститути, які складають інституціональну систему людського розвитку, мають сильні взаємозв'яз-

ки і взаємовплив, тому зміна якості одного з них призводить до змін в якості інших. Таким чином

виникає кругова взаємозалежність розвитку (занепаду) інститутів, яка може як виступати джерелом позитивного синергетичного ефекту для інституціональної системи, так і приймати форму «порочного кола». Прикладом «порочного кола» низької якості інститутів є низька якість освіти: особа, яка має низький рівень освіти (або освіту низької якості), практично не має шансів знайти високооплачувану роботу, як наслідок, – низький рівень доходу позбавляє особу можливості отримати доступ до якісних медичних послуг, гарних умов проживання та харчування, що в кінцевому підсумку призводить до неможливості забезпечення високих стандартів рівня життя, скорочення її тривалості, зниженню податкових надходжень до бюджету у вигляді незначних сум прибуткового податку з громадян (чи його взагалі відсутності) і відповідному збільшенні трансфертів цій особі шляхом надання соціальної допомоги та субсидій. Отже, низький рівень освіти негативно впливає як на рівень життя конкретної людини, так і викликає появу негативних екстерналій на макрорівні.

ВИСНОВКИ. Інституціональне середовище забезпечує основу діяльності суб'єктів соціально-економічної системи та задає вектор її розвитку. Регулювання та обмеження такої діяльності відбувається на основі використання норм та правил, які мають не статистичний характер, а є динамічними складовими інституціональної системи. Зміни у нормах та правилах впливають на якість взаємодії її суб'єктів та обумовлюють зміни у напрямку розвитку соціально-економічної системи в цілому. Переважання неефективних інститутів призводить до виникнення інституціональних пасток, негативних екстерналій та інших ефектів, які в остаточному підсумку призводять до уповільнення розвитку, дисфункції, регресу чи занепаду соціально-економічної системи. Саме тому аналіз інститутів, які складають інституціональну систему, є необхідною передумовою розробки теоретичних та методичних рекомендацій щодо обґрунтування шляхів інституціональної стабілізації. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі, на наш погляд, полягають у розробці науково-практичних рекомендацій щодо оцінки якості інституціональної системи та її складових.

ЛІТЕРАТУРА

1. The Human Capital Report 2013. – [Electronic resource]. – URL: <http://reports.weforum.org/human-capital-index-2013/>
2. Капелюшников Р.И., Лукьянова А.Л. Трансформация человеческого капитала в российском обществе (на базе «Российского мониторинга экономического положения и здоровья населения»). – Москва: Фонд «Либеральная миссия», 2010. – 196 с.
3. Доклад о торговле и развитии. Обзор. 2015 год. – ООН, Нью-Йорк и Женева, – 2015. – 39 с.
4. Інституційні реформи та організаційно-економічні механізми регулювання регіонального розвитку в умовах європейської інтеграції / І.Р. Бузько, Ю.Ю. Д'яченко, О.А. Немашкало // Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. – КрНУ, 2015. – Вип. 4(93). – С. 123–128.

5. Король С. Інституційний підхід до соціальної відповідальності бізнесу // Вісник КНТЕУ. – 2013. – № 3. – С. 42–55.
6. Пустовийт Р.Ф., Кочума І.Ю. Пріоритетні напрями вдосконалення інституційного середовища розвитку людського потенціалу в Україні // Фінансовий простір. – 2013. – № 1. – С. 70–81.
7. Брюховецька Н.Ю., Чорна О.А. Інституціональні чинники розвитку людського капіталу підприємств // Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку: Зб. наук. пр. – Донецьк: ІЕП НАНУ, 2009. – С. 26–44.
8. Institutional Change and American Economic Growth / L. Davis, D. North., C. Smorodin. – Cambridge: Cambridge University Press, 1971. – 283 p.
9. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, «отношенческая» контрактация: пер. с англ.; Науч. ред. и вступ. ст. В. С. Каткало. – СПб.: Лениздат, 1996. – 702 с.
10. Шаститко А.Е. Институциональная среда хозяйствования в России: основные характеристики // Куда идет Россия?... Кризис институциональных систем: Век, десятилетие, год; под общ. ред. Т.И. Заславской. М.: Логос, 1999. – 464 с.
11. Rao P.K. The Economics of Transaction Costs: Theory, Methods and Applications. – K. Publisher: Palgrave MacMillan, 2003. – 197 p.
12. Аузан А.А. Институциональная экономика. – М.: Инфра-М, 2005. – 415 с.
13. Формирование институциональной среды транзитивной экономики / О.А. Степанова, Л.А. Алтыникова, Е.И. Минакова, И.В. Кузнецова // Российское предпринимательство. – 2009. – № 1 (127). – С. 36–39.
14. Шапкин В.В. Методологические основания институционализма [Электронный ресурс] // Проблемы современной экономики. – 2011. – № 2 (38). – Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3573>
15. Савицька Н.Л. Людина як суб'єкт сучасного господарського розвитку: монографія. – Харків: Форт, 2012. – 352 с.
16. Губин В.А. Экономические противоречия институциональной среды фермерских хозяйств // Экономика образования. – 2012. – №1. – С. 89–95.
17. Егорова А.А. Институциональные аспекты формирования инновационного потенциала в современной экономике России // Вестник Челябинского государственного университета. – 2012. – № 24(278). – С. 9–14.
18. Сльозко Т.М. Розвиток системи бухгалтерського обліку в інституціональному середовищі // Вісник КНТЕУ. – 2012. – № 3. – С. 84–93.
19. Турчина С.Г. Теоретичні підходи до аналізу зв'язку інституційного середовища з інноваційною діяльністю // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». – Суми, 2012. – Випуск 3 (51). – С. 114–117.
20. Афанасьева О.К. Институциональная среда государственно-частного партнерства в морских портах // Экономічні інновації: Зб. наук. пр. – Одеса: ІПРЕД НАН України, 2013. – Вип. 54. – С. 19–25.

21. Литвиненко Н.І. Інституціональні складові соціально-економічного розвитку країни: монографія. – Дніпропетровськ: НГУ, 2015. – 308 с.

22. Governance Matters VIII: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996-2008 / D. Kaufmann, A. Kraay, M. Mastruzzi. – [Electronic

resource]. – URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/4170/WPS4978.pdf>

23. Полтерович В.М. Институциональные ловушки и экономические реформы // Экономика и математические методы. – М., 1999 – Т. 35, Вып. 2. – С. 1–37.

THEORETICAL BASIS OF RESEARCH AN INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF HUMAN DEVELOPMENT

O. Stryzhak

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

prosp. Nauky, 9-A, Kharkiv, 61166, Ukraine. E-mail: ellle@lenta.ru

Purpose. To identify opportunities applying institutional approach, to study the environment of human activity, synthesis and development of theoretical approaches to the formulation the category "institutional environment", to clarify essence and definition of the institutional environment of human development. **Methodology.** The author used the methods of analysis and synthesis for definition of institutional environment, induction and deduction for determining characteristics of institutes-stimulants and institutes-disincentives of human development. **Results.** Current conditions of functioning of socio-economic systems determine the need to focus on the human factor at economy as a prerequisite for economic growth. In this context the questions of investment in human capital, expansion capacities of human development and so on are actualized. However, investments in human do not get the properties of human capital without appropriate institutional support of opportunities for implementation capabilities, knowledge and skills. In this regard, usage of an approach based on the creation and maintenance of institutional conditions for human development in the broadest sense, the implementation of the acquired skills and knowledge is offered in the article. Possibilities of using an institutional approach for study issues of human development on the basis of analysis the scientific literature are clarified and grounded. Theoretical approaches to the formulation of category "institutional environment" are generalized and were further developed. Key characteristics of institutional environment are defined. Institutes-rules, institutes-organizations and institutes-mechanisms are highlighted as parts of institutional environment. Status of institutional environment in Ukraine on the basis of Governance Indicators is analyzed. The essence and the composition of the institutional environment of human development are defined in the article. The approach to determining of institutional conditions and influence of institutes-stimulants and institutes-disincentives of human development is grounded by the author. **Originality.** Theoretical foundations of research the institutional environment of human development have been developed; the author's approach to definition of institutional environment and impact of institutes-stimulants and institutes-disincentives on development of society have been validated. **Practical value.** Determination of components, characteristics, institutes-stimulants and institutes-disincentives of the institutional system of human development is necessary to regulate the orientation vector of the socio-economic system. References 23, tables 2, figures 2.

Key words: institutional environment, development of society, institutional environment of human development, institutes-stimulants of human development, institutes-disincentives of human development.

REFERENCES

1. *The Human Capital Report 2013*, (2014), available at: <http://reports.weforum.org/human-capital-index-2013/> (accessed August 30, 2016).

2. Kapeliushnykov, R.I., Luk'janova, A.L. (2010), *Transformacija chelovecheskogo kapitala v rossijskom obshhestve (na baze «Rossijskogo monitoringa jekonomicheskogo polozhenija i zdorov'ja naselenija»* [Transformation of human capital in Russian society (based on "Russian monitoring of the economic situation and public health)], Fond "Lyberal'naja myssyia", Moscow, Russia.

3. *Doklad o trgovle i razvitii. Obzor. 2015* [Trade and Development Report. Overview. 2015], (2015), United Nations, New York and Geneva, USA and Switzerland.

4. Buzko, I., Dyachenko, Y., Nemashkalo, O. (2015), "Institutional reforms and organizational-economic mechanisms of regional development regulations in the conditions of European integration", *Transactions of Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskiy National University*, no. 4 (93), pp.123–128.

5. Korol, S. (2013), "Institutional approach to social responsibility of business", *Visnyk KNTEU*, no. 3, pp. 42–55.

6. Pustoviyt, R.F., Kochuma, I.Yu. (2013), "Priority directions of improving the institutional environment of human development in Ukraine", *Financial Space*, no. 1(9), pp. 70–81.

7. Briukhovetska, N.Yu., Chorna, O.A. (2009), "Institutional factors of development of human capital enterprises", *Strategy and mechanisms of regulation of industrial development: Collection of scientific papers*, IEP NANU, Donetsk, pp. 26–44.

8. Davis, L., North, D., Smorodin, C. (1971), *Institutional Change and American Economic Growth*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

9. Williamson, O. (1996), *Ekonomicheskie instituty kapitalizma: Firmy, rynki, "otnoshencheskaja" kontraktacija* [The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting], Lenizdat, St. Petersburg, Russia.

10. Shastitko, A.E. (1999), *Institucional'naja sreda hozjajstvovanija v Rossii: osnovnye harakteristiki* [Institutional environment management in Russia: main characteristics], *Kuda idet Rossija?... Krizis institucional'nyh sistem: Vek, desjatiletie, god* [Where is Russia going ... The crisis of institutional systems: Century, decade, year], Logos, Moscow, Russia.

11. Rao, P.K. (2003), *The Economics of Transaction Costs: Theory, Methods and Applications*, Palgrave MacMillan, NY, USA.
12. Auzan, A.A. (2005), *Institucional'naja ekonomika* [Institutional Economics], Infra-M, Moscow, Russia.
13. Stepanova, O.A., Altynnikova, L.A., Minakova, E.I., Kuznecova, I.V. (2009), "Formation of the institutional environment of transitive economy", *Russian Entrepreneurship*, no. 1 (127), pp. 36–39.
14. Shapkin, V.V. (2011), "Methodological bases of institutionalism", *Problemy sovremennoj ekonomiki*, no. 2 (38), available at: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3573> (accessed August 30, 2016).
15. Savitskaya, N.L. (2012), *Liudyna iak sub'iekt suchasnoho hospodars'koho rozvytku: monohrafiia* [Human as the subject of modern economic development: monograph], Fort, Kharkiv, Ukraine.
16. Gubin, V.A. (2012), "Economic contradictions of the institutional environment in farming", *Economics of Education*, no. 1, pp. 89–95.
17. Egorova, A.A. (2012), "Institutional aspects of the forming of innovatively capacity in Russia modern economy", *Bulletin of Chelyabinsk State University*, no. 24 (278), pp. 9–14.
18. Slyozco, T.M. (2012), "Development of record-keeping in institutional environment", *Visnyk KNTEU*, no. 3, pp. 84–93.
19. Turchina, S.H. (2012), "Theoretical approaches to the analysis of communication institutional environment of innovative activity", *Bulletin of Sumy National Agrarian University. The series "Economics and Management"*, no. 3 (51), pp. 114–117.
20. Afanasyeva, O.K. (2013), "The institutional environment of public-private partnership in seaports", *Ekonomichni innovatsii: Zbirnyk naukovykh prats'*, no. 54, pp. 19–25.
21. Litvinenko, N.I. (2015), *Instytutsional'ni skladovi sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku krainy: monohrafiia* [Institutional components of socio-economic development: monograph], NGU, Dnipropetrovsk, Ukraine.
22. Kaufmann, D., Kraay, A., Mastruzzi, M. (2009), *Governance Matters VIII: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996-2008*, available at: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/4170/WPS4978.pdf> (accessed May 10, 2016).
23. Polterovich, V.M. (1999), "Institutional traps and economic reforms", *Economics and Mathematical Methods*, iss. 35, no. 2, pp.1–37.

Стаття надійшла 30.08.2016.